

УДК 351.1

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЗА УЧАСТЮ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДСЬКОСТІ

О. Р. Антонова,

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, Національна академія державного управління при Президентові України

У статті визначені тенденції розвитку основних напрямів реалізації сімейної політики за участю держави і громадськості, які розкривають вектор суспільної зацікавленості проблемами сім'ї: від держави з ознаками радянської, яка одноосібно формує та реалізує сімейну політику, до держави, у якій управлінські повноваження перерозподілені між громадськістю і владою, що дає змогу останній втручатися лише у справи тих сімей, які мають певні соціально-економічні проблеми; від розв'язання виключно демографічних проблем до виконання інноваційних програм, покликаних забезпечити сімейні правовідносини соціального спрямування. Такий аналіз проведено з метою створення ефективних механізмів розвитку сімейної політики, адже інвестиції в українську родину – це забезпечене стабільне майбутнє України.

Ключові слова: державне управління, взаємодія, законотворча ініціатива, державне втручання, перерозподіл повноважень.

O. R. Antonova,

PhD in Public Administration, Doctoral Student of Parliamentarism and Political Management Department, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE MAIN TRENDS OF DEVELOPMENT OF FAMILY POLICY IN UKRAINE WITH PARTICIPATION OF THE STATE AND THE PUBLIC

The article identifies tendencies of development of the basic directions of family policy implementation with the participation of the state and of the public, in particular: from Soviet state with signs, which alone creates and implements family policy – to the state in which management powers redistributed, between the public and the authorities, allowing the latter to intervene only in case of those families who have some social and economic problems; from pure demography problems – to launching new programs, which are aimed at ensuring inner family legal relationship of social direction. This analysis is carried out with the aim of creating effective mechanisms for the development of family policy, because investments in the Ukrainian family is the secure future of Ukraine.

Key words: governance, cooperation, legislative initiative, government intervention, redistribution of powers.

E. P. Антонова,

кандидат наук государственного управления, докторант кафедры парламентаризма и политического менеджмента, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ С УЧАСТИЕМ ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВЕННОСТИ

В статье определены тенденции развития основных направлений реализации семейной политики с участием государства и общественности, которые раскрывают вектор общественной заинтересованности проблемами семьи: от государства с признаками советского, которое единолично формирует и реализует семейную политику, до государства, в котором управленческие полномочия перераспределены между общественностью и властью, что позволяет последней вмешиваться только в дела тех семей, которые имеют определенные социально-экономические проблемы; от решения исключительно демографических проблем до выполнения инновационных программ, призванных обеспечить внутрисемейные правоотношения социальной направленности. Такой анализ осуществлен с целью создания эффективных механизмов развития семейной политики, ведь инвестиции в украинскую семью – это обеспеченное будущее Украины.

Ключевые слова: государственное управление, взаимодействие, законотворческая инициатива, государственное вмешательство, перераспределение полномочий.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Інститут сім'ї в Україні є важливою ланкою українського суспільства, де формується особистість людини. Водночас про-

блеми інституту сім'ї, що роками накопичувалися в умовах економічних, соціально-політичних і духовно-культурних трансформацій українського суспільства, ще більше загострилися внаслідок російської агресії та складної соціально-еконо-

© Антонова О. Р., 2017

мічної ситуації. Це призвело до зубожіння сімей з дітьми, зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, один із батьків яких помер (загинув), та безпритульних дітей.

Тому ситуація, що склалася в державі на сьогодні, потребує об'єднання зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства навколо сімейної політики, адже інвестиції в українську родину – це забезпечене стабільне майбутнє України.

Проте реалізація їх можлива лише за умов створення ефективних механізмів, що забезпечують дотримання балансу державних і громадських інтересів у процесі формування та реалізації сімейної політики. Для цього необхідно провести аналіз тенденцій розвитку сімейної політики за участю держави і громадськості.

Аналіз останніх досліджень за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Починаючи із середини ХХ ст., було зроблено чимало спроб віднайти закономірності взаємодії держави з громадськістю. На це вказує чимала кількість вітчизняних дослідників, зокрема Е.Афонін [1], В.Гошовська [2], А.Колодій [3], О.Крутий [4], В.Рєбало [1], В.Шахов [1] та багато інших науковців. Проте, незважаючи на широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам взаємодії держави з громадськістю, питання взаємодії визначених сторін саме у сфері сімейної політики висвітлені недостатньо. Основи сімейної політики досліджувалися здебільшого в історичному та політико-правовому аспектах С.Вакуленком [5], О.Ковальчук [6], Т.Кондратюк [7], О.Крижанівською [8], Б.Кример [9], Г.Малетич [8], Л.Мельничук [10], З.Ромовською [11], І.Чеховською [12] та ін.

Наукові надбання попередників та міждисциплінарний статус проблеми, що досліджується, свідчать про недостатній рівень її вивчення, що зумовлює всебічне дослідження участі держави і громадськості у формуванні та реалізації сімейної політики.

Отже, метою статті є визначення основних тенденцій розвитку сімейної політики в Україні за участю держави і громадськості, що забезпечить формування сучасних механізмів її реалізації.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Максимально наблизитися до пояснення тенденцій розвитку сімейної політики (СП) за участю держави і громадськості можливо за допомогою науки державного управління, яка розглядає сім'ю насамперед у ролі посередника між суспільством і державою, медіатора соціальних

суперечностей, лобіста сімейних ініціатив, відтворювача робочої сили та транслятора фундаментальних цінностей від покоління до покоління.

Зазначені функції сім'ї визначають тенденції реалізації СП за напрямками: основний спектр управлінських і громадських ініціатив у процесі формування СП; взаємодія інституту громадськості, сім'ї та держави; правові та законотворчі механізми реалізації СП за участю державного і громадського інститутів; особливості становлення СП в Україні.

Діяльність у напрямі підтримки сімей здійснюють активні представники громадськості – неурядові організації (НУО). За часів незалежності в Україні сформувалася своя мережа таких організацій. Так, за показниками Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя), у 2010 р. в Україні зареєстровано 67696 громадських організацій; у 2011 р. – 71767; 2012 р. – 74500; 2013 р. – 77286; 2014 р. – 75828; 2015 р. – 70321 [13]. Варто звернути увагу на те, що з 2014 р. скоротилася формальна кількість НУО до рівня 2009 р. Проте на корекцію кількісного складу НУО вплинула зміна методики обрахунку кількості суб'єктів господарювання за різними організаційно-правовими формами, яка була запроваджена Держстатом у 2015 р.

Спектр діяльності НУО у процесі формування СП визначається потребами конкретної громади. Проте існують загальні завдання, які є наслідком недосконалої нормативно-правової бази, що регламентує СП. Тому діяльність громадськості спрямовується на правове врегулювання взаємодії сім'ї з іншими інститутами та забезпечення внутрішньосімейних правовідносин: юридичне визначення підстав та обмежень щодо укладення та розірвання шлюбу; вирішення питання про материнство та батьківство; визначення обов'язків стосовно інших членів сім'ї та встановлення відповідальності за невиконання цих обов'язків, запровадження та застосування відповідних санкцій у разі порушення прав інших членів сім'ї.

Незважаючи на широкий спектр засобів правового впливу, з часу незалежності держави громадськість позбавлена права законодавчої ініціативи, зокрема можливості ініціювати закони, що стосуються інституту сім'ї. На нашу думку, позбавлення народу права законодавчої ініціативи є вкрай небезпечним явищем, яке гальмує демократичні процеси в державі. Водночас варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку держави НУО відповідно до Закону України "Про

громадські об'єднання" мають відігравати визначальну роль у процесі розроблення проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади, та брати участь у прийнятті важливих питань державного і суспільного рівнів (ст. 21) [14].

Історичним підґрунтям для розвитку громадських ініціатив були події, що відбувалися на початку незалежності України. З ініціативи громадсько-політичної організації "Народний Рух України" було організовано низку заходів, які безпосередньо вплинули на процес конституювання державно-політичної системи України. Найзначнішим досягненням Народного Руху України було прийняття під його тиском Верховною Радою України 16 липня 1990 р. "Декларації про державний суверенітет України". Це був акт вираження волі народу України. У лютому 1990 р. Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу вилучив із Конституції СРСР ст. 6 про керівну роль Комуністичної партії у суспільстві. Цього ж місяця було прийнято Закон СРСР "Про громадські об'єднання", який уперше в радянській історії створив нормативну базу для виявлення громадської ініціативи знизу і появи опозиційних за духом громадських організацій. А вже за рік по тому парламент голосував за Акт проголошення незалежності й призначав референдум на 01 грудня 1991 р. [18].

Аналізуючи дані Єдиного державного реєстру установ та організацій України за останні роки та порівнюючи їх із наведеними історичними й архівними матеріалами, зазначимо, що в період незалежності намітилися позитивні тенденції як до зростання кількості НУО, так і покращення якості їхньої діяльності, що полягає в готовності НУО брати участь у законотворчій діяльності та інноваційних програмах за напрямом дослідження. Останнє підтверджується показниками загальногромадянського рівня сталості органів громадянського суспільства, які отримані за результатами досліджень благодійного фонду "Творчий центр ТЦК". Позитивні зрушення зафіксовані в ставленні громадськості до НУО, їх організаційній спроможності та за підсумками адвокації [15]. Інша міжнародна неурядова організація "Freedom House" у своїй щорічній доповіді Freedom in the World 2015 за показником політичних і громадянських прав та загальним рівнем свободи віднесла Україну до класу "частково вільних країн". У 2014 р. Україна, завдяки посиленню політичного плюралізму, у рейтингу піднялася на одну позначку, отримавши 3 бали за 7-бальною шкалою ("1" – найвища оцінка, "7" – найнижча) [16].

Варто зазначити, що нині громадські ініціативи на крок випереджають готовність і здатність державних органів налагоджувати рівноправне партнерство з громадянським суспільством. Тому під час російської агресії громадянське суспільство відіграло потужну трансформуючу і захисну роль. Державу було врятовано від загрози авторитаризму та розпаду завдяки розгортанню громадських ініціатив. Однак таку взаємодію слід розглядати неоднозначно, оскільки, з одного боку, у громадськості з'являється можливість участі у формуванні і реалізації СП, з другого – відбувається перерозподіл повноважень між державою і громадськістю, у результаті чого держава поступово втрачає певну частину своїх повноважень. За таких умов держава вимушена адаптуватися до нових реалій та віднайти нові механізми взаємодії з громадськістю.

У свою чергу, громадськість, з огляду на обсяг отриманих від держави функцій і рівень довіри, стає більш впливовою і відповідальною стороною за свої дії. Більше того, вона складає серйозну конкуренцію інституту держави. У результаті, як стверджує І.Валлерстайн, спостерігається тенденція до розхитування позиції держави [17].

Такі події відбуваються, коли держава втрачає довіру людей через те, що вона належним чином не піклується про добробут, безпеку і порядок своїх громадян. Так, за словами вченого, відбувся крах комуністичних режимів у 1989 р. Одним з основних негативних наслідків процесів, які відбувалися в Радянському Союзі, був моральний занепад суспільства через те, що представники партійно-державної номенклатури фактично перебували поза законом і поза критикою [18]. Така недоторканність створювала сприятливі умови для процвітання корупції і користоловства, злочинства і підлабузництва на всіх рівнях влади. Це призвело до зникнення держави та, як наслідок, негативно вплинуло на таке структурне утворення, як сім'я. Проте, за словами Е.Тоффлера, у процесі адаптування інститут сім'ї існує вічно [19].

Вітчизняними ж вченими досі не досліджувався генезис СП в Україні, що ускладнює об'єктивний аналіз СП в розрізі її взаємодії з державою і громадськістю. У зв'язку з цим варто прослідкувати динаміку розвитку СП в Україні за різних історичних періодів.

Так, у довоєнні роки СП була спрямована на стабілізацію сім'ї, зокрема на підтримку працюючих членів суспільства. Така політика, по-перше, орієнтувалася на родину з працюючим членом сім'ї; по-друге, не обмежувала доходи сім'ї; по-третє, була спрямована на отримання державної допомоги лише на підставі заробітної плати. Для

цього часу було характерним забезпечення прямих (надання допомоги окремим категоріям сімей, доплати до заробітної плати працівникам, що мали сім'ю та дітей) і непрямих грошових виплат (наприклад податкові знижки залежно від кількості дітей, повернення податків); уведення перших схем надання декретної відпустки жінкам; започаткування центрів матері та дитини; заборона абортів.

Після Другої світової війни мета СП дещо змінилася. Ця зміна була зумовлена суттєвим зниженням народжуваності. Демографічна криза почала сприйматись як важлива соціальна проблема, для розв'язання якої було необхідне втручання держави. Тому увага держави в цей період була зосереджена на розробці спеціальних програм і заходів, спрямованих на стимулювання народжуваності та стабілізацію суспільства. Так, у липні 1944 р. вийшли укази Президії Верховної Ради СРСР "Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства", "Про встановлення почесного звання "Мати-героїня" та затвердження ордену "Материнська слава" і медалі "Материнство". Ці документи встановили легальність лише зареєстрованого шлюбу та жорсткі межі для процедури розлучення; заборонили встановлювати батьківство стосовно дітей, народжених поза шлюбом; увели податок за бездітність не тільки для неодружених, а й для громадян, які мали одну або дві дитини; заборонили шлюби між громадянами СРСР та іноземцями.

У 60-80-х рр. ХХ ст. спостерігається активізація заходів державної підтримки сім'ї у зв'язку з модифікацією структури і розміру сім'ї, різким падінням темпів народжуваності, збільшенням кількості сімей з одним батьком, збільшенням участі жінок на ринку праці [18]. Особливістю цього періоду було вжиття не тільки стимулюючих демографічних заходів, а у більш широкому контексті – створення умов для підтримки сім'ї. Проте в цей період держава не вважала за потрібне визнання спеціальної політики, яка була б спрямована на розв'язання сімейних проблем, організацію відповідальних за роботу в цій сфері органів влади.

Починаючи з 90-х рр. підвищився суспільний і політичний інтерес до проблем сім'ї. Нині вчені [5–12] обговорюють не лише демографічні показники, а й структурні зміни сім'ї: зменшення рівня шлюбності; збільшення кількості розлучень або окремого проживання; кількість незареєстрованих (громадянських) шлюбів; рівень позашлюбної народжуваності; кількість неповних сімей; коефіцієнт народжуваності й розмірів сім'ї та інше.

Визначені вище проблеми спонукають державу до формування інфраструктури для підтримки сім'ї (у липні 1996 р. утворено Міністерство України у справах сім'ї та молоді, яке поклато початок якісно новому етапу формування предметної сфери державної сімейної політики; у травні 2000 р. – Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України; у лютому 2004 р. – Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді; у серпні 2005 р. назва центрального органу відновлюється – Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту; у грудні 2010 р. питання сімейної політики були віднесені до повноважень Міністерства соціальної політики України та Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України) та визначення конкретних заходів стимулювання СП. Так, у травні 2013 р. була прийнята "Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 р.", яка поставила за мету збереження традиційних сімейних цінностей, посилення мотивації до реєстрації шлюбів, свідомого народження та виховання дітей, а також підвищення соціального захисту сімей, які опинились у складних життєвих обставинах [20].

Виходячи з цього, на наш погляд, необхідно відновлення у сфері державної сімейної політики її гуманітарної складової – молодіжної проблематики та інформаційно-виховного блоку, адже сфера державної сімейної політики переважно загальносоціальними проблемами, які бажано вилучити з її предметної сфери.

Починаючи з 1991 р. одним із пріоритетних завдань державної політики щодо сім'ї в Україні визначено її матеріальну підтримку. У 1995 р. завданням СП було визнано подолання демографічної кризи. З 2004 р. основні заходи СП спрямовувалися на подолання гендерних стереотипів у сімейній сфері та збільшення народжуваності. З 2009 р. і по теперішній час взято курс на соціальний захист сімей із вибірковою відповідальністю держави стосовно інституту сім'ї. У результаті СП перетворилася на складову соціальної політики з демографічним спрямуванням. Щодо інших аспектів СП, то вони, на сьогодні, фактично не розвинені.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зазначене вище дає підстави стверджувати, що СП в Україні є експліцитною, тобто має чітко сформульовану мету (наприклад стимулювання народжуваності внаслідок прямих матеріальних виплат). Проте громадськість оперативніше виконує ці завдання, ніж держава, тим самим заміщуючи функції державних інституцій. Тому тематикою подальших розвідок у цьому на-

прямі є перегляд функцій державних інституцій у сфері СП та визначення доцільності деяких із них передати НУО, які на практиці довели свою спроможність й ефективність.

У результаті аналізу основних напрямів реалізації СП за участю держави і громадськості визначені тенденції їх розвитку, зокрема:

– намітилися позитивні тенденції як до зростання кількості НУО, так і до якості їхньої діяльності, що полягає в готовності самостійно виробляти державні рішення та відповідати за них;

– змінився вектор суспільної зацікавленості проблемами сім'ї: від суто демографічних проблем до виконання інноваційних програм, що покликані забезпечити внутрішньосімейні правовідносини соціального спрямування. Проте, у зв'язку з невирішеним досі питанням надання громадянам права законодавчої ініціативи, їхні інтереси в процесі формування СП враховані не повністю. Тому предметна сфера СП переважана загальносоціальними проблемами, без урахування гуманітарної складової – молодіжної проблематики та інформаційно-виховного блоку;

– відбувся перехід від “держави з ознаками радянської, яка тримає все під контролем”, до “держави з перерозподіленими управлінськими повноваженнями між владою і громадськістю”. У такій державі вирішення всіх питань відбувається в результаті взаємодії інституту громадськості, сім'ї та держави. Однак громадські ініціативи на крок випереджають державні. У результаті, у громадськості, з одного боку, з'являється можливість активної участі у формуванні та реалізації СП, а з другого – громадськість стає серйозним конкурентом державі, яка поступово втрачає певну частину своїх повноважень;

– прослідковується зміна динаміки взаємодії держави з громадськістю в процесі реалізації сімейної політики. Історичні факти свідчать, що СП у радянські часи формувалася за умов максимального втручання держави в життя сімей. На сучасному етапі спостерігається вибіркова відповідальність держави за формування СП, що дає змогу їй втручатися лише у справи тих сімей, які мають певні соціальні й економічні проблеми.

Список використаних джерел

1. Системні чинники взаємодії політики і управління : наук. розробка / [В. А. Ребкала, Е. А. Афонін, В. А. Шахов та ін.] ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – Київ : НАДУ, 2010. – 40 с.
2. Гошовська В. Концептуальні умови організації взаємодії Верховної Ради України з неурядовими організаціями / В. Гошовська, О. Антонова // Держава та регіони : наук.-виробн. журн. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 2 (42). – С. 48–53.
3. Колодій А. Ф. Розвиток громадянського суспільства / А. Ф. Колодій // Основи демократії : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. / М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін. ; за заг. ред. А. Колодій. – Київ : Вид-во “Ай-Бі”, 2002. – С. 448–488.
4. Крутій О. М. Концептуальна модель діалогової взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс] / О. М. Крутій // Теоретичні та прикладні питання державотворення : електрон. наук. фах. вид. – Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 7. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/index.htm>.
5. Вакуленко С. М. Оптимізація сімейної політики в умовах сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / Вакуленко С. М. – Харків, 2007. – 20 с.
6. Ковальчук Л. Взаємодія органів державної влади і громадських організацій у вирішенні проблем сім'ї / Л. Ковальчук // Вісн. М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 1–2. – С. 23–25.
7. Кондратюк Т. Інтелектуальні передумови світової практики провадження сімейної політики держави /

References

1. Rebkało, V.A., Afonin, E.A. and Shakhov, V.A. (2010), *Systemni chynnyky vzajemodii polityky i upravlinnja*, [Systemic factors interaction policy and management], NADU, Kyiv, Ukraine.
2. Goshovsky, V. and Antonova, E. (2013), “Conceptual terms the organization of interaction of the Verkhovna Rada of Ukraine with non-governmental organizations”, *Derzhava ta region*, vol. 2 (42), pp. 48-53.
3. Kolodiy, A.F.(2002), “The development of civil society”, *Osnovy demokratii*, pp. 448 – 488.
4. Kruty, O.M. (2010), “A conceptual model of dialogue interaction of public authorities and civil society institutions”, *Teoretychni ta prykladni pytannja derzhavotvorennya*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/index.htm> (Accessed 4 Nov 2016).
5. Vakulenko, S.M.(2007), “Optimization of family policy in the conditions of modern Ukrainian society”, Ph.D. Thesis, Special and industrial sociology, Kharkiv National University named after V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine.
6. Kovalchuk, L. (2010), “Interaction of state authorities and public organizations in solving the problems of the family”, *Visnyk Ministerstva Ukrainy u spravah sim'i, molodi ta sportu*, vol.1–2, pp. 23–25.
7. Kondratyuk, T. (2011), “The intellectual environment of world practices of implementation of family policy”, *Investicii: praktika ta dosvid*, vol. 13, pp. 67–70.
8. Kryzhanivska, O.P. Maletych, G.A.(2011), “Social and family policy in contemporary Ukraine: theoretical and practical aspects of its development”, *Visnyk NTUU*

- Т. Кондратюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 13. – С. 67–70.
8. Крижанівська О. П. Соціальна та сімейна політика в сучасній Україні: теоретичні та практичні аспекти її розвитку / О. П. Крижанівська, Г. А. Малетич // Вісн. НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. – 2011. – № 3 (11). – Ст. 60–63.
 9. Кример Б. А. Семейная политика в Украине [Электронный ресурс] / Б. А. Кример. – Режим доступа: www.demoscope.ru/weekly/2010/0405/analit02.php.
 10. Мельничук Л. М. Державне регулювання розвитку соціального інституту сім’ї в Україні : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” / Мельничук Л. М. – Київ, 2009. – С. 7–8.
 11. Ромовська З. За недавніх радянських часів міцність сім’ї трималася на примусі / З. Ромовська // Влада і політика. – 2001. – № 1. – С. 9.
 12. Чеховська І. В. Співвідношення соціальної і сімейної політики: деякі теоретичні і практичні аспекти / І. В. Чеховська // Право та управління. – 2011. – № 1. – С. 465–474.
 13. Кількість юридичних осіб за організаційними формами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2014/zmist.
 14. Про громадські об’єднання : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
 15. Творчий центр ТЦК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccc-tck.org.ua/>.
 16. Freedom in the World 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/ukraine#.VRvcVPysXSs>.
 17. Валлерстайн И. Миросистемный анализ : введение / И. Валлерстайн ; пер. Н. Тюкиной. – М. : Издат. дом “Территория будущего”, 2006. – 248 с.
 18. Історія України [Електронний ресурс] / Історія України (1939–2005 рр.). – Режим доступу: <http://ukrmap.su/uk-uh11/1084.html>.
 19. Тоффлер Э. Революционное богатство – Revolutionary Wealth, 2006 / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – М. : АСТ, 2007. – 576 с.
 20. Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім’ї до 2016 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 341. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341-2013-%D0%BF>.
 - “КПІ”. *Politologija. Sociologija. Pravo*, vol. 3(11), pp. 60–63.
 9. Creamer, B.A. (2010), “Family policy in Ukraine”, Demoskop Weekly, [Online], available at: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0405/analit02.php> (Accessed 8 August 2016).
 10. Melnychuk, L.M. (2009), “State regulation of development of social Institute of family in Ukraine”, Ph.D. Thesis, Mechanisms of public administration, National Academy of public administration of Kyiv, Ukraine.
 11. Romovska, Z. (2001), “With the recent Soviet times the strength of the family rested on coercion”, *Vlada i polityka*, vol. 1, p. 9.
 12. Chekhov’s, I.V. (2011), “The ratio of social and family policy: some theoretical and practical aspects”, *Pravo ta upravlinnja*, vol. 1, pp. 465–474.
 13. The official site of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), “On approval of the state program of family support until 2016”, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341-2013-%D0%BF> (Accessed 1 August 2016).
 14. The official site of the State statistics service of Ukraine (2014), “The number of legal entities over institutional forms”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2014/zmist (Accessed 4 August 2016).
 15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), “The law of Ukraine on public associations”, *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 1, Art.1.
 16. The official site of Freedom in the World (2015), available at: <https://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/ukraine#.VRvcVPysXSs> (Accessed 3 August 2016).
 17. Wallerstein, I. (2006), *Mirosistemnyj analiz: Vvedenie* [World-system analysis: introduction], Publishing house “Territory of the future”, Moscow, Russia.
 18. History of Ukraine, “The standard of living”, available at: <http://ukrmap.su/uk-uh11/1084.html> (Accessed 4 August 2016).
 19. Toffler, E. and Toffler, H. (2007), *Revolucionnoe bogatstvo = Revolutionary Wealth* [Revolutionary wealth = Revolutionary Wealth], AST, Moscow, Russia.
 20. The official site of CCC creative center (2016), available at: <http://ccc-tck.org.ua/> (Accessed 4 August 2016).